

STEFAN KIEDROŃ

AUGUST HEINRICH HOFFMANN VON FALLERSLEBEN (1798–1874) EN ZIJN VERDIENSTEN VOOR DE MEDIONEERLANDISTIEK

Abstract. De Wrocławse neerlandistiek viert in 2025 het jubileum ‘50 jaar Nederlandse studies in Polen’. Maar de neerlandistiek bestond hier al veel langer. In 1823 kwam naar de *Universitas Litterarum Vratislaviensis* de jonge geleerde August Heinrich Hoffmann von Fallersleben (1798–1874), dr. h.c. in Leiden, die de Nederlandse Middeleeuwse literatuur bestudeerde (samen met Willem Bilderdijk, Matthijs Siegenbeek en Hendrik Willem Tydeman). In 1824 introduceerde hij hier de ‘Niederländische Philologie’ (met werken van Jacob Van Maerlant). Vanaf 1830 gaf hij hier de monumentale reeks *Horae Belgicae* uit, met teksten van o.a. *Caerl ende Elegast*, *Abele spelen* en het *Antwerps Liedtboek*.

Hoffmann werd zo dé redder van de Middeleeuwse literatuur uit de Nederlanden. Dat werd in de 19de en 20ste eeuw wel gewaardeerd. Maar vandaag is hij als mediëvist voor een groot deel vergeten. Hij is nu vooral bekend als auteur van de woorden “Deutschland, Deutschland über alles!” (zélf was hij een tegen de oppressieve Pruisische staat fel gekante liberaal). Deze bijdrage stelt zich daarom tot doel om aan deze pionier van de medioneerlandistiek aan de *Universitas Vratislaviensis* zijn welverdiende plaats terug te geven.

Trefwoorden: August Hoffmann Heinrich von Fallersleben; *Universitas Litterarum Vratislaviensis*; *Horae Belgicae*; Middelnederlandse literatuur; *Das Lied der Deutschen*

AUGUST HEINRICH HOFFMANN VON FALLERSLEBEN (1798–1874) I JEGO ZASŁUGI DLA ŚREDNIOWIECZNEJ LITERATURY NIDERLANDZKIEJ

Abstrakt. Nederlandystyka wrocławska obchodzi w 2025 roku jubileusz „50-lecia studiów niderlandzkich w Polsce”, lecz studia niderlandystyczne mają we Wrocławiu o wiele dłuższą tradycję. W 1823 roku w *Universitas Litterarum Vratislaviensis* pojawił się młody uczony August Heinrich Hoffmann von Fallersleben (1798–1874), doktor honoris causa w Lejdzie, badacz średniowiecznej literatury niderlandzkiej (we współpracy z Willemem Bijderdijkem, Matthijsem Siegenbeekiem

Prof. Dr. habil. STEFAN KIEDROŃ, Universiteit van Wrocław, Leerstoel voor Nederlandse Filologie; correspondentieadres: Katedra Filologii Niderlandzkiej UWr, ul. Kuźnicza 21-22, 50-138, Wrocław, Polen; e-mail: stefan.kiedron@uwr.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3564-7053>.

i Hendrikiem Willemem Tydemanem). W 1824 roku Hoffmann zainaugurował tu „filologię niderlandzką” (z dziełami średniowiecznego poety flamandzkiego Jacoba Van Maerlanta). Od 1830 roku wydawał tu monumentalną serię *Horae Belgicae* ze średniowiecznymi tekstami (m.in. *Caerl ende Elegast*, *Abele spelen* i *Antwerps Liedtboeck*).

Hoffmann uratował w ten sposób średniowieczną literaturę niderlandzką i był za to doceniany w XIX i XX wieku. Dzisiaj jednak jest w znacznym stopniu zapomniany jako mediewista, a znany przede wszystkim jako autor słów „Deutschland, Deutschland über alles!” (sam będąc przy tym liberałem, krytykującym opresyjne państwo pruskie). Celem tego artykułu jest przywrócenie temu pionierowi badań nad średniowieczną literaturą niderlandzką we Wrocławiu należnego mu miejsca.

Słowa kluczowe: August Hoffmann Heinrich von Fallersleben; *Universitas Litterarum Vratislaviensis*; *Horae Belgicae*; średniowieczna literatura niderlandzka; *Das Lied der Deutschen*

AUGUST HEINRICH HOFFMANN VON FALLERSLEBEN (1798–1874) AND HIS ACHIEVEMENTS FOR MIDDLE DUTCH LITERATURE

Abstract. The Chair for Dutch Studies in Wrocław is celebrating in 2025 the jubilee of “50 years Dutch Studies in Poland”, but the history of these studies is much longer. In 1823, the young scholar August Heinrich Hoffmann von Fallersleben (1798–1874), an honorary doctor in Leyden, who in cooperation with Willem Bilderdijk, Matthijs Siegenbeek and Hendrik Willem Tydeman researched the Medieval Dutch literature, came to the Universitas Litterarum Vratislaviensis. In 1824, he introduced here the “Niederländische Philologie” (with works of the Medieval Flemish poet Jacob Van Maerlant). From 1830 on, he published here the monumental series *Horae Belgicae*, with texts of Medieval literature, including *Caerl ende Elegast*, *Abele spelen* and the *Antwerps Liedtboeck*.

And thus Hoffmann preserved the medieval literature of the Low Countries, which was appreciated in the 19th and 20th centuries. But today he is largely forgotten as a scholar of medieval literature. He is generally known as the author of the words “Deutschland, Deutschland über alles!” (being himself a liberal opponent of the oppressive Prussian state). The goal of this paper is to reinstate this pioneer of the Medieval Dutch Studies in Wrocław in his well-deserved place.

Keywords: August Hoffmann Heinrich von Fallersleben; *Universitas Litterarum Vratislaviensis*; *Horae Belgicae*; Medieval Dutch Literature; *Das Lied der Deutschen*

INLEIDING

De Poolse neerlandistiek kan op een lang en rijk verleden terugkijken. Haar geschiedenis begon met de studie Nederlands aan de huidige Leerstoel voor Nederlandse Filologie aan de Universiteit van Wrocław. Het jaar 2025 is daarbij een *driedubbel* jubileum-jaar. 65 jaar geleden begonnen de allereerste academische activiteiten binnen de Poolse neerlandistiek, gestart in 1960 door professor Norbert Morciniec (toen nog binnen de Wrocławse germanistiek). 50 jaar geleden, in 1975, begonnen de eerste studenten hun voltijdse neerlandistieke specialisatie bij dezelfde professor, nog steeds binnen de germanistiek.

35 jaar geleden, in 1990, ontstond de eerste in Polen zelfstandige leerstoel voor neerlandistiek (onder professor Stanisław Prędoła, 1944–2021). Maar de neerlandistiek bestond aan de *Universitas Wratislaviensis* (zoals ze in het Latijn tot vandaag heet) al veel langer.

De geschiedenis van de neerlandistiek begon hier reeds meer dan 200 jaar geleden. In 1823 kwam naar de hoofdstad van Silezië (in de loop der eeuwen onder verschillende namen bekend: Tsjechisch ‘Vratislav’, Latijns ‘Wratislavia’ of ‘Vratislavia’, Duits ‘Breslau’, Pools ‘Wrocław’; toen behorend tot het Koninkrijk Pruisen) een jonge geleerde, August Heinrich Hoffmann von Fallersleben (1798–1874). Jaargenoot van de grote Poolse romantische dichter Adam Mickiewicz, was Hoffmann vanaf zijn studententijd eveneens vervuld met romantische ideeën: liefde voor de Middeleeuwen en Middeleeuwse literatuur, óók de Nederlandstalige. Hij zou hier (“vorläufig und zur Probe auf ein Jahr”, zoals Hoffmann later in zijn autobiografie *Mein Leben* noteerde; Hoffmann von Fallersleben, *Mein Leben*, 138) als custos aan de *Königliche und Universitätsbibliothek* van de *Universitas Litterarum Wratislaviensis* worden aangesteld. Het werden uiteindelijk 20 jaar – en Hoffmann werd aan deze Silezische universiteit dé redder van de Middeleeuwse literatuur uit de Nederlanden.

Zijn verdiensten voor de neerlandistiek werden in de academische wereld van zowel Nederland als Vlaanderen eerst gewaardeerd, maar vandaag in grote mate vergeten; zijn naam verschijnt in geen van de grote moderne geschiedenissen van de Nederlandse literatuur. En toch – hij was dé pionier. Zijn verdiensten, met name voor de medioneerlandistiek, en concreter in *Wratislavia*, worden in deze bijdrage voorgesteld – en gewaardeerd.

1. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN

Hoffmann von Fallersleben werd door zijn vader gedwongen om theologie te studeren; zijn eigen keuze waren klassieke talen. Maar hij werd door de pionier van de germanistische studies Jacob Grimm (1785–1863) in een andere richting gestuurd. Door Grimms bekende woorden, als antwoord op zijn ‘klassieke plannen’: “Liegt Ihnen Ihr Vaterland nicht näher?” (Hoffmann von Fallersleben, 1868, p. 77), werd Hoffmann aangemoedigd, om zich in de middeleeuwse literatuur te gaan verdiepen; eerst de Duitse, en vervolgens de Nederlandse. Zo werd hij een van de ‘Gründungsväter der Medioniederlandistik’, grondleggers van de medioneerlandistiek (Bastert e.a., 2011, pp. 3–4).

Dit is het ‘academische gezicht’ van Hoffmann. Maar zo staat hij vandaag meestal niet bekend, noch in Duitsland, noch in de Lage Landen, noch in Polen. De *mediëvist* Hoffmann, auteur van een groot aantal boeken en bijdragen over middeleeuwse werken in het Nederlands, is grotendeels vergeten. In Duitsland is hij (misschien) nog bekend als auteur en verzamelaar van kinderliederen die daar tot vandaag worden gezongen (een romanticus zou gezegd hebben: prachtig eenvoudige liederen uit het volk; bijv. *Summ, Summ, Summ, Bienchen, Summ herum* of *Kuckuck, Kuckuck, ruft’s aus dem Wald*). Maar zowel in Duitsland, als ook in heel Europa overheerst vandaag een ander ‘gezicht’ van Hoffmann. Hij is vooral bekend als auteur van het *Lied der Deutschen* uit 1841, met de (beroemde? beruchte? misbruikte?) woorden “Deutschland, Deutschland über alles!”.

Zo is dat *vandaag* met Hoffmann. Maar in *zijn* tijd was hij vaak geprezen en bejubeld. In de Duitse landen voor zijn liberale gedichten (“einfache politische Gelegenheitsdichtung”, zoals de Poolse Hoffmann-von-Fallersleben-expert Marek Hałub het formuleert; Hałub, 2008, p. 7). In de Lage Landen voor zijn nooit aflatende activiteit op het gebied van de Middelnederlandse literatuur.

En op dat gebied was Hoffmann inderdaad *zeer* actief en *zeer* productief. Hij begreep uiteraard dat hij Middelnederlandse teksten in Middeleeuwse handschriften kon vinden; dus ging hij op zoek naar deze. En reeds in de eerste jaren van zijn speurtocht in de Nederlanden boekte hij success. Zijn eerste bezoek, in 1819, 21 jaar oud en student aan de universiteit in Bonn, bracht hij aan Maastricht. Hij schreef darover later in *Mein Leben*:

Kaum haben wir Aachen verlassen, so sind wir auch schon auf niederländischem Boden. Es thut mir ordentlich weh, daß das schöne Limburger Land uns nicht gehört, und wie schade um unsere Schiffarth – nur wenige Meilen von der Maas zieht sich unsere Gränze hin. Dieser kleine Zipfel vom rechten Ufer der Ourthe und Maas, oder von Stablo bis Venlo, wäre mir viel lieber als das halbe Großherzogthum Posen! (Hoffmann von Fallersleben, 1868, p. 89)

Het klinkt ten minste Pan-Germaans. Hoffmann had dat gevoel reeds als jonge student: Nederlands is onderdeel van het Duits (zo Kloos, 1992, pp. 29–31). Maar misschien waren zijn woorden een compliment voor het ‘prachtige Limburgse land’ (zo Berns, 1999, p. 208).

Zo of zo, in Holland was hij op zoek naar Middeleeuwse handschriften, om deze voor de vergetelheid te redden én om de literaire waarde ervan te onderstrepen. Zijn tweede bezoek, in 1821, leidde hem eerst naar Utrecht en

daarna naar Leiden. In Utrecht ontmoette hij professor Adam Simons (1770–1834), een van de eerste hoogleraren Nederlandse literatuur en welsprekendheid, aan deze universiteit vanaf 1816 (Honings, 2018, p. 771). Hoffmann vertelde professor Simons dat hij “eine literarische Reise” in Nederland maakte. Waarop deze antwoordde: “Mein Herr, es ist nicht Gebrauch in diesem Lande, eine literarische Reise zu machen”, zoals Hoffmann later in *Mein Leben* schreef. Hij noteerde verder: “Utrecht hatte mir wenig Ausbeute gewährt. Meine ganze Hoffnung war und blieb Leiden” (Hoffmann von Fallersleben, 1868, p. 119).

Hoffmanns hoop werd werkelijkheid. In Leiden kwam hij in contact met belangrijke figuren in de Nederlandse academische wereld, de professoren Matthijs Siegenbeek (1774–1854) en Hendrik Willem Tydeman (1778–1863). Nog belangrijker was de mogelijkheid om in de bibliotheek van de *Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* te mogen werken. Het was de dichter Willem Bilderdijk (1756–1831) die Hoffmann de onbeperkte toegang tot de bibliotheek van de *Maatschappij* verleende. Dezelfde Bilderdijk die als zeer anti-Duits bekend stond, maar over Hoffmann uitsluitend positief te spreken was: “Obschon er ein *Mof* is, so mag ich ihn doch wol leiden” (Hoffmann von Fallersleben, 1868, p. 119).

Hoffmann gebruikte deze mogelijkheid ten volle:

Ich arbeitete sehr fleißig. Die Benutzung der benachbarten Bibliothek der Maatschappij stand mir jeden Augenblick frei; man hatte mir den Schlüssel anvertraut. Nach und nach holte ich mir alle Handschriften und alten Drucke und verzeichnete sie. Das Gedicht von *Floris und Blancefloer* schrieb ich ab und manches andere. Zunächst arbeitete ich meine Übersicht der alten niederländischen Dichtungen um, die dann van Kampen ins Holländische übersetzte und im *Konst- en Letterbode* 1821 und 22 drucken ließ. (p. 86)

Naast de door hem genoemde en gepubliceerde overzichten van de oude Nederlandse poëzie (*Floris ende Blancefleur* had hij pas in 1836 in het derde deel van zijn *Horae Belgicae* uitgegeven) plaatste Hoffmann in de Leidse *Algemeene Konst- en Letterbode* een ‘Aanzoek om mededeeling van oude nederlandse volksliederen’. De Weense taalgeleerde en latere uitgever van Hoffmanns gedichten, Joseph Maria Wagner (1838–1879), auteur van een bibliografische samenstelling van Hoffmanns werken uit de jaren 1818–1868, vermeldt deze tekst uit 1821 naast een reeks bijdragen onder de titel ‘Over de oude hollandsche letterkunde’ in hetzelfde en in het volgende jaar 1822 (Wagner, 1869, p. 12). Intussen had Hoffmann in Keulen ook een Duitstalige verzameling onder de

titel *Lieder und Romanzen* met bijna zestig teksten gepubliceerd, waaronder ook enkele door hem vertaalde Hollandse volksliederen (p. 12).

Hoffmanns vertrek uit Leiden was voor Bilderdijk duidelijk een emotioneel moment. Hij nam van de Duitse geleerde afscheid met een gedicht getiteld ‘Den Heere Hoffmann von Fallersleben’:

Indien mijn aangedachtenis
Een’ mensch op aarde dierbaar is,
Hy zoeke in my die grootheid niet
Die opzien of ontzag gebiedt,
Die kennis niet die roem verwekt,
Die minzaamheid die harten trekt;
Maar eenvoud van een stil gemoed,
En waarheidszucht, en Hollandsch bloed;
En, wie de Vaderlandsche taal
Voor wanspraak stelt en klaterpraal,
Of wien de aaloude Biederkeit
In ’t Duitsche hart besloten leit,
dien bied ik willig hart en hand,
Ter eer’ van ’t Oude Vaderland. (Bilderdijk, 1858, p. 261)

Bilderdijk gebruikte in zijn gedicht veelzeggende omschrijvingen: hij verband de voor hem “dierbare” Hoffmann met “kennis”, “minzaamheid” en “eenvoud van een stil gemoed”; hij bod hem “ter eer van ’t Oude Vaderland” ook zijn “hart en hand”.

Ook na Hoffmanns vertrek bleef hij met hem in contact. Hij publiceerde enkele door Hoffmann naar hem gestuurde fragmenten (‘Bruchstücke’, zoals Hoffmann het noemde) van Middelnederlandse teksten in zijn *Taal-en dichtkundige Verscheidenheden* (Wagner, 1869, p. 13). En ze schreven elkaar brieven. Zeven ervan, uit de jaren 1822–1825, publiceerde de Nederlandse schrijver Willem Messchert (1790–1844) in het vijfde deel van Bilderijks *Brieven*. Ze verschenen in 1837 in Amsterdam, met een ‘Voorbericht van den Heer HOFFMAN, gedagteekend uit Breslau den 20 Mei 1835’. Want, zo schreef Messchert (1837, p. VI),

het zal den Lezer gewis aangenaam wezen, het oordeel te kennen van een buitenlandschen Geleerde over BILDERDIJK, en de hulde door een Duitscher hem toegebracht. ‘Eene zoo merkwaardige verschijning (schreef de Heer HOFFMAN) als BILDERDIJK in het gebied der Letterkunde is, rechtvaardigt den stap, dat ik Brieven mededeelde, welke slechts aan mij gericht zijn, slechts oorspronkelijk voor

mij hunne waarde en beteekenis hebben, doch thands met betrekking op BILDERDIJK en het land, welks roem en sieraad hij was, is, en blijven zal, eene algemeene belangstelling verkrijgen, nadat hij niet meer dan in zijne Werken leeft.

En hij citeerde Hoffmanns woorden:

Ik leerde BILDERDIJK in Leyden kennen in den zomer van 1821. Ik bezocht hem dikwijls en mocht hem bezoeken, wanneer ik slechts wilde. Altijd heeft hij mij vriendelijk ontfangen, en zelfs bij lichaamslijden, bij blijkbare ziels-ontstemming mij te verstaan gegeven, dat ik ook dan hem welkom was. Altijd bracht ik hem wat nieuws: boeken, handschriften, afschriften en uittreksels van allerlei aart; want zelden was er een dag, waarop ik niet iets voor het oogmerk mijns verblijfs vinden mocht. Wij spraken over allerlei onderwerpen van letterkunde en kunst, het meest echter en het liefst over de oudere Hollandsche Letterkunde. In dit vak was hij niet minder te huis dan in vele andere; hij had rijke bouwstof verzameld, veel daarin gestudeerd. Mijne mededeelingen deden in hem de oude belangstelling herleven, en riepen lang gekoesterde plannen weder te voorschijn. Hij ondersteunde mij met raad en daad, vervulde mijne wenschen en bevorderde mijne oogmerken, zooveel en waar hij slechts konde. (pp. VI–VII)

In januari 1822 stuurde Bilderdijk een brief ‘Aan A.H. Hoffmann van Fallersleben, te Breslau’ (zoals Messchert schreef, was Hoffmann op dat moment feitelijk nog in Berlijn; zou Bilderdijk toen reeds geweten hebben dat Hoffmann naar Silezië zou gaan?). In deze brief schreef hij:

Veelgeachte Vriend! Reeds lang wensch ik hier naar eenig bericht van uwe behouden en gelukkige t' huiskomst, het geen, by mijn kluizenaarsleefwijze, en de vernieuwing mijner borst en andere kwaal met het vochtige en onstuimige winterweêr, nog niet tot my doorgedrongen is. [...] Vaar gy verder voort in uwe nuttige en verdienstelijke pogingen tot waarachtig herstel onzer Oude Taal, en ontfang, nevens den hartlijken groet mijner Egade, die U lief heeft als ik, de betuiging der oprechte gevoelens van innige hoogachting en vriendschap, waarmede ik my teekenen, Den Uwe, BILDERDIJK. Leyden, 20n Loumaand [= januari] 1822. (Messchert, 1837, pp. 215–216)

Begin februari 1822 bedankte Bilderdijk zich voor een door Hoffmann gestuurde

recht vriendschappelijken brief, die ons door de tijding van uw welzijn verheugde, en tevens door het blijk van uw hartelijk aandenken. Geloof, dat ik van mijne zijde

daar oprecht aan beantwoord, en my steeds met genoeg en een soort van terugwensching aan ons wederzijds leerzaam en verkwikkelijk onderhoud herinner. [...] Hoogst welkom zullen my uwe *Bruchstücke* zijn, en ik hoop er (by leven) een goed en dankbaar gebruik van te maken. (Messchert, 1837, pp. 219–220)

En tien dagen later schreef hij in een volgende brief:

Veelgeachte Vriend! In de afgelopen week had ik het genoeg, U mijn Derde deel van *Verscheidenheden* toe te zenden en tevens op uw aangenaam schrijven van Berlijn te antwoorden. Eenige dagen later ontving ik uw tweeden door eene andere en my onbekende hand, waarbij gy my de eer aandoet van my het uitgeven van uw afschrift van de *Heemskinderen* in mijn Vierde Deel voor te stellen. (pp. 221–222)

Bilderdijk bedoelde hier ‘het lied der konings-kinderen’, waar Hoffmann in die tijd aan werkte, wat hij in het historiografische tijdschrift *Antiquiteiten. Een oudheidkundig tijdschrift* bekendmaakte; Wagner (1869, p. 12) vermeldt het als ‘Verzoek betreffende het lied der konings-kinderen (dat.[iert] Bonn aan den Rijn, april 1821)’. Naast dit verzoek publiceerde Hoffmann in dat jaar nog twee andere teksten: ‘Paraphrasen van den 45, 84 en 103 psalm’ en ‘De 7 wijze meesters’ (p. 12).

Hij was dus steeds actiever op het Middeleeuws-literaire veld in de Nederlanden. En dan ging hij naar Silezië...

2. UNIVERSITAS LITTERARUM VRATISLAVIENSIS

De *Universitas Litterarum Vratislaviensis* (in het Duits: Königliche Universität zu Breslau) werd door de Pruisische koning Frederik Willem III (1770–1840) in 1811 gesticht. Een jaar eerder had de koning in de Pruisische hoofdstad Berlijn een nieuwe universiteit in het leven geroepen, de huidige Humboldt-Universität. Niet ver van Berlijn bevond zich de 16de-eeuwse *Universitas Viadrina* in Frankfurt an der Oder; de koning liet deze naar Breslau verplaatsen en hier met de nieuwe hogeschool samensmelten (Pater, 1997, pp. 60–62).

Hoffmann kreeg op 4 maart 1823 de officiële nominatie als custos van de Königliche und Universitätsbibliothek zu Breslau. Deze stad was tien jaar eerder de (tijdelijke) hoofdstad van het Koninkrijk Pruisen tijdens de ‘Befreiungskriege’ tegen Napoleon, waar het bekende koninklijke manifest *An mein*

Volk werd verkondigd (Davies & Moorhouse, 2005, pp. 269–272). Maar voor Hoffmann was het *diepe* provincie. Hij wilde wél universiteitsbibliothecaris worden – *in Berlijn*. Maar *in Berlijn* hoorde hij van de Pruisische cultusminister (officieel: Minister der geistlichen, Unterrichts- und Medizinalangelegenheiten) Karl vom Stein zum Altenstein (1770–1840) dat hij “bei der Central-Bibliothek in Breslau [= Universiteitsbibliothek die ook als centrale verzamelbibliotheek voor de geliquideerde Silezische kloosterbibliotheken fungeerde] als Custos vorläufig und zur Probe auf ein Jahr gegen eine Renumeration von 300 R[eichs]th[aler]” zou worden aangesteld (Hoffmann von Fallersleben, 1868, p. 98). Hij schreef later in *Mein Leben*:

Schlesien kannte ich noch gar nicht. Was ich davon wußte, hatte ich aus Büchern erfahren und aus den Erzählungen meiner Freunde. Es war mir eigentlich von Deutschland [*sic!* SK] zu fern und nun von Holland, mit dem ich noch immer in lebhaften freundschaftlichen Verkehre stand, erst recht fern. Meine Mutter weinte, als ich nach Bonn ging; wie sie hörte, ich müsse nach Breslau, weinte sie nicht mehr, das lag ihr außer der Welt. (pp. 98–99)

Over de stad zelf was hij ook niet positief te spreken:

Breslau hatte etwas Fremdes für mich, es machte auf mich gar nicht den Eindruck einer deutschen Stadt. [...] Von den großen öffentlichen Gebäuden gewährte mir nur die Universität, von der Oderbrücke gesehen, einen großartigen Blick. (pp. 100)

Hoffmann kwam dus, zelf pas 24 jaar oud, naar een in zijn ogen ‘jonge universiteit in de provincie’ waar hij voor zichzelf, zoals hij schreef, “keine angenehmen Dienstverhältnisse” kon verwachten, wel “Willkür des Curators” en “Intriguen” (p. 100). En waar hij, nadat hij een jaar later vast aangesteld werd, zijn ambities toonde. Hij wilde geenszins een ‘gewone bibliothecaris’ zijn, hij wilde academisch docent, ja zelfs hoogleraar worden die, als het onderzoek dit verwachtte, zijn bibliotheeksplichten kon neerleggen (Poettgens, 2014, p. 24).

En Hoffmann had inderdaad veel onderzoek naar middeleeuwse teksten gedaan en veel daarover gepubliceerd. Zijn *Glossarium latino-germanicum e Codice Trevirensi primum editum* (reeds eerder, in 1823, in de Nederlandse *Antiquiteiten* uitgegeven) werd in 1825 zelfs in het officiële (uiteraard Latijnstalige) boek voor de inauguratie van het nieuwe academische jaar gedrukt (Wagner, 1869, p. 13, noemt deze druk ‘Breslauer Rectoratsprogramm 1825’). De lange titel ervan luidde *Universitas Litterarum Vratislaviensis H.A. Rector Augustus Guilielmus Foerster D. cum Senatu Solemnem Inaugurationem*

Successoris in Magistratu Academico D. Friderici Benedicti Weber Die XXIV. Octobris Hora XI. in Aula Leopoldina celebrandam indicit (Vratislaviae, MDCCCXXV). En de auteur van dit *Glossarium* werd vermeld als ‘Aug. Henr. Hoffmann Phil. Doct. Bibliothecae Regiae et Universitatis Custos’.

‘Philosophiae Doctor’ – die officiële vermelding was veelzeggend. Want voor de meeste (alle?) professoren van de *Universitas Litterarum Vratislaviensis* was Hoffmann geen doktor. Voor hen was hij *slechts* ‘dr h.c.’, een titel die hij in juni 1823 van de Leidse universiteit had gekregen. Hijzelf was daar echter zeer trots op, meer nog: hij had bij de *Universitas Leidensis* op deze titel blijkbaar zeer aangedrongen:

Ich hatte in meinen bisherigen freien Stunden [in Breslau] im April und Mai [1823] den ersten Teil meiner *Horae belgicae* vollendet. Ich machte nun eine saubere Abschrift und fügte eine Zueignung an die Universität zu Leiden hinzu und schickte mein Werk an dieselbe ein. Daraufhin hatte schon den 14. Juni die Universität zu Leiden mich zum Doktor ernannt; ich erhielt das Diplom, auf Pergament geschrieben und mit dem großen Universitätssiegel versehen, erst den 25. Juli. Diese glänzende Ehrenbezeigung freute mich und alle meine Freunde gar sehr. (Hoffmann von Fallersleben, 1868, p. 102)

De Leidse professor en tevens voorzitter van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde Matthijs Siegenbeek (1774–1854) noteerde in de *Handelingen van de Jaarlijksche Vergadering der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leyden, gehouden den 30sten Juny 1823* over Hoffmanns eredoctoraat het volgende:

Prof. H.W. TYDEMAN doet een [...] verzoek ten opzichte van de voortdurende pogingen [mijn cursief] van den Hoogduitschen geleerden H. HOFFMANN von Fallersleben, met vertooning van deszelfs uitgewerkt en voor den druk gereed gemaakt Handschrift: *Altholländische Sprachdenkmale*, I Band, LI. en 369 bladz. in quarto, ’t welk door den Schrijver aangeboden en opgedragen was aan de Faculteit der bespiegelende Wijsbegeerte en fraaije Letteren aan deze Hoogeschool, en waarop deze voor den Schrijver van den Senaat het Doctorschap in hare Faculteit, als erkentenis voor zijne kunde en ijver, verzocht en verkregen had; doch wiens arbeid Z. Hooggel. verder tot nut onzer letterkunde wenschte aangewend te hebben: welk voorstel gunstig aangehoord en aan de raadplegingen der Maandelijksche Vergadering aanbevolen is geworden. (geteekend) M. SIEGENBEEK. (Siegenbeek, [1823], pp. 68–69)

Het manuscript van de *Altholländische Sprachdenkmäler* bevindt zich tot vandaag in de Leidse universiteitsbibliotheek, onder signatuur BPL 235, naast Hoffmanns declaratie tot het uitwerken van een ruil van dissertaties tussen de universiteitsbibliotheken van Leiden en Breslau, onder signatuur BPL 3652 (vriendelijke mededeling van R.A.M. Honings, Scaliger-professor aan de Universiteit Leiden, van 27.03.2023). Deze uitwisseling werd later met boeken uitgebreid, als interbibliothecaire ruildienst (Poettgens, 2014, p. 26).

In Breslau was Hoffmann zeer actief als academicus. Hij was auteur van *Hymnus theoticus in sanctum Georgium* (Vratislaviae, 1824), *Althochdeutsche Glossen* (Breslau, 1826), *Die deutsche Philologie im Grundriss* (Breslau, 1836) of *Fundgruben für Geschichte deutscher Sprache und Litteratur* (Breslau, 1830). Deze teksten publiceerde hij als germanist. Hij was ook als (Silezisch) regionaalhistoricus actief en schreef o.a. over de *Hussitenkriege in Schlesien und der Lausitz*, de *Breslauer Buchdruckergeschichte* of de *Geschichte der alten Leopoldinischen Universität zu Breslau*. Verder was hij ook, een ware romanticus, verzamelaar van volks- en kinderliederen (deze laatste hebben tot vandaag niets aan populariteit verloren). Ook Silezische volksliederen, in het Duits en in het Pools (deze later uitgegeven als *Ruda. Polnische Volkslieder der Schlesier*, Cassel 1865) waren voor hem zeer interessant (Czuchraj, 2005, pp. 203–204).

3. MEDIONEERLANDISTIEK IN VRATISLAVIA

Hoffmann was van mening dat men aan de universiteit niet in het Latijn, maar in de moedertaal diende te doceren, zeker wanneer het om de ‘vaderlandse filologie’ ging. Hij was germanist, maar zijn ‘germanistisch perspectief’ was, zoals reeds eerder vermeld, zeer breed en omvatte ook het Nederlands. En juist als neerlandicus maakte dr. Hoffmann een grote naam in de academische wereld.

Een jaar na zijn komst, in 1824, introduceerde hij aan de *Universitas Litterarum Vratislaviensis* een nieuw studievak: ‘niederländische Philologie’ (Poettgens, 2014, p. 33). Het was, om precieser te zijn, onderwijs in Middelnederlands, met o.a. werken van Jacob Van Maerlant en Lodewijk Van Velthem. Als bronnen voor zijn colleges maakte hij gebruik van een afschrift van het *Spiegel Historiael* dat Hendrik Willem Tydeman voor hem had gemaakt (p. 33), dezelfde Tydeman die in juni 1823 het voorstel voor Hoffmans eredictoraat in Leiden deed. Hoffmann bezat daarnaast ook nog een origineel

fragment van dat Middeleeuwse werk; hij publiceerde het in 1825 in de *Nieuwe Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* onder de titel ‘Fragment uit het verloren geraakte gedeelte der IV partie van Jacob van Maerlants *Spiegel historiael*’. Dit fragment, een perkamentblad met Middelnederlandse tekst geschreven op de beide kanten ervan, bevindt zich tot vandaag in de Wrocławse Universiteitsbibliotheek, onder signatuur IV F 88^e. Het is echter niet van de hand van Maerlant zelf, maar (als voortzetting van de Vierde Partie) van Lodewijk Van Velthem (Szubert, 1994, p. 292).

Later gaf Hoffmann ook nog colleges over ‘Holländische Grammatik’ en over ‘Reineke Vos’ (Poettgens, 2014, p. 33). Hij was in die tijd steeds in briefcontact met geleerden in de Nederlanden, daaronder met Tydeman en Bilderdijk. De laatste verexcuseerde zich in mei 1824 (twee jaar ná zijn vorige brief) voor het lange zwijgen:

Geachte Vriend! Ik kan nooit er toe komen om af te doen wat eens uitgesteld is, en ben in de twee laatste jaren recht oud, talmig, vergetel, en traag geworden. Ik was dit altijd ten aanzien van briefschrijven, en nu vrees ik in 't graf te gaan, zonder eenig blijk of teeken van mijne hartelijkheid aan U gegeven te hebben, en in schijn of ik U dat hart niet toedroeg, dat ik waarlijk voor U heb en altijd houden zal. (Messchert, pp. 224–227)

Hoffmann had naar Bilderdijk wel vaker geschreven. Sommige van zijn brieven waren onderweg zoekgeraakt, andere kwamen wel naar de ontvanger, zoals de brief met Hoffmanns aantekeningen over Van Maerlants *Alexanders Geesten* (vandaag in de Leidse universiteitsbibliotheek onder signatuur LTK 182; vriendelijke mededeling van R.A.M. Honings van 27.03.2023). Of de dankbrief van september 1824 over de door Hoffmann toegestuurde *Hymnus in sanctum Georgium*, de *Bruchstücke aus Eilharts von Hobergen Tristan und Isolde* (Breslau, 1823) en de aankondiging over het Leidse handschrift met de vertaling van het *Hooglied* door Williram von Ebersberg uit Beieren (later in druk verschenen als *Williram's Übersetzung und Auslegung des Hohen Liedes in doppelten Texten aus der Breslauer und Leidener Handschrift herausgegeben und mit einem vollständigen Wörterbuche versehen*; Breslau, 1827).

Bilderdijk schreef:

Waarde en geachte Vriend! Het schijnt dat de tusschenkomst van een bozen geest onze Briefwisseling telkens verstoort. Dat er van uwe brieven aan my vermist zijn, is zeker, en dat van de mijnen aan U ook aan 't dwalen geraakt zijn, moet ik uit uw schrijven besluiten. Hoe het zij, de uwe van den 25n July is by my aangekomen,

en ik dank U voor dit aangenaam blijk uws aandenkens. Zeer welkom is my uw *Hymnus in S. Georgium*, en ook uwe aankondiging van den *Willeramus*, in de uitgaaf waarvan ik gaarne en met groot genoeg deel neme, waarvan een blijk onder mijne handteekening hier nevens gaat. Voor uwe *Bruchstücke aus Tristan und Isolde* meen ik U by een vroeger schrijven mijn hartelijken dank betuigd te hebben. (Messchert, 1837, pp. 227–228)

En in mei 1825 bedankte hij zich bij Hoffmann voor nieuw ingezonden fragmenten van Middelnederlandse teksten. Daaronder waren “Uwe nieuwbekomen vier bladen van den Reinout” (p. 229) en “uw HS. van Jan van Brabant” (p. 230).

De door Bilderdijk genoemde werken had Hoffmann pas veel later uitgegeven: Renout van Montalbaens *Lantsloot ende die scone Sandrijn* verscheen in 1837, in het vijfde deel van de *Horae Belgicae*, en de ‘Lieder Herzogs Jan I. von Brabant’ werden 15 jaar na Hoffmanns (gedwongen) vertrek uit Breslau, in 1858 in Stuttgart gedrukt.

Intussen was Hoffmann bezig om in Breslau een betere positie te krijgen. Zijn werk als bibliothecaris zag hij als een nevenactiviteit, hij was een *academicus* en hij wilde *professor* worden. De meningen van zijn faculteitscollega’s daarover waren (zacht uitgedrukt) verdeeld, maar hij had dat bereikt. Daarvoor moest hij wél habiliteren – in het Latijn. Hij legde in maart 1830 zijn Habilitationsschrift voor onder de titel *De antiquioribus Belgarum litteris* (Vratislaviae, MDCCCXXX), werd gehabiteerd – en benoemd tot *Professor Extraordinarius* “für Deutsche Sprache und Literatur” (Poettgens, 2014, p. 21). Nog in hetzelfde jaar bereidde hij een grote uitgave van zijn werk voor en gaf het de titel *Horae Belgicae Pars Prima*. Het zou het eerste van een monumentale reeks van in totaal twaalf delen worden die tussen 1830 en 1862 (sommige in een tweede editie) verschenen. Op de titelpagina pronkte Hoffmann met al zijn titels en functies, met op de eerste plaatse het (ere)doctoraat (echter zonder toevoeging ‘h.c. Universitatis Leidensis’):

Dr. phil., Prof. linguae et liter. germ. in Univ. Vratisl., Custos Bibl. Regiae et Univ. Vratisl., Societatis Lit. Belg. Lugduno-Batavae [= Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in Leiden], Instituti Regii Belgici [= Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten in Amsterdam], Societat. Teut. Berol. [= Gesellschaft für Deutsche Sprache in Berlin], Societ. Silesiacae Culturam Patriae Promoventis [= Schlesische Gesellschaft für vaterländische Cultur], Societ. Artificum Vratislaviensium [= Breslauer Künstler-Verein] Sodal. (Hoffmann von Fallersleben, 1830, titelpagina)

In de Latijnstalige ‘Praefatio’ keek Hoffmann terug op zijn eerste ‘neerlandistische’ publicatie, de (later door Bilderdijk zo geprezen) *Bonner Bruchstücke vom Otfried nebst anderen deutschen Sprachdenkmaelern* uit 1821, waarin hij de eerste door hem gevonden fragmenten van Renout van Montalbaens *Lantsloot* plaatste, naast een ‘Verzeichniß altholländischer Dichtungen’. Hij schreef daarbij, met een gevoel van grote trots (volledig conform zijn karakter) dat reeds zijn eerste onderzoeksresultaten, in dewelke hij veel werk en zorgvuldigheid legde (‘multum impendi operae et sedulitatis’), veel prachtiger en veel vruchtbaarder waren (‘multo praestantior multoque utilior’) dan degene die door anderen vroeger en zonder grotere moeilijkheden (‘quae priori tempore ab aliis sine magna difficultate’) samengesteld werden (Hoffmann von Fallersleben, 1830, p. 1).

Toen hij bijna dertig jaar later een tweede editie van de *Pars Prima* had voorbereid (onder de titel *Uebersicht der mittelniederländischen Dichtung*, Hannover, 1857), schreef hij eveneens vol trots:

Was bisher nie umfassend geschehen war, geschah hier: die alten Dichtungen wurden [im 1. Theile der *Horae belgicae* (Vratisl. 1830)] nach ihrem Inhalte geordnet, was zusammengehörte zusammengestellt, die Zeit und die Verfasser waren zu ermitteln versucht und bei jedem Werke Handschriften, alte und neue Drucke angegeben und alles darauf Bezügliche war hinzugefügt worden. Dass die kleine Schrift sich so grossen Beifalls erfreuen würde, ahnte ich nicht. Schon nach einigen Jahren war sie vergriffen. (Hoffmann von Fallersleben, 1857, v)

Karakteristiek was dat Hoffmann de formuleringen in zijn reeks veranderde: eerst waren dat *Altholländische Dichtungen*, nu *mittelniederländische Dichtungen*. Reeds de naam van de hele serie werd, volledig tegen zijn intentie, door politieke ontwikkelingen in de Lage Landen anders ‘gevoeld’. *Horae Belgicae* – dus ‘Nederlandse Uren’. *Belgia* stond reeds eeuwenlang in het Latijn voor ‘de Nederlanden’, *lingua Belgica* betekende de Nederlandse taal.

Hoffmanns ‘Belgisch perspectief’, of beter: ‘Nederlands perspectief’, was uiteraard anders dan de huidige kijk. Toen hij in 1819, 21-jarig, de grens in Limburg passeerde, trad hij een bijna gloednieuw Nederlands koninkrijk binnen. Het reikte van Leeuwarden en Groningen in het Noorden tot Namen en Dinant in het Zuiden. Hier werd een taal gesproken die hij als onderdeel van het Duits zag: *Holländisch*. Er was een directe *politieke* link tussen dit nieuwe koninkrijk en Silezië. De latere koning Willem I (1772–1843) werd in maart 1813 in Breslau door de Russische tsaar Alexander I (1777–1825) ontvangen die in hem de toekomstige soevereine vorst der Nederlanden zag (Hay, 2018,

passim). Dat nieuwe koninkrijk heette in het Nederlands *Koninkrijk der Nederlanden*. En in het Frans *Royaume des Beligiques*. De gebruikelijke naam luidde *Verenigd Koninkrijk der Nederlanden*; maar het was ver van ‘verenigd’. Dat had ook Bilderdijk ingezien. Hij schreef reeds vijf jaar vóór de Belgische revolutie, in november 1825, aan Hoffmann:

Hoe gaarne wenschte ik U nader by. Het zou voor onze Liefhebbery (als ’t by ons met een laf en onwaardig woord genoemd wordt,) of liever, onze zucht voor *de oude en echte taal van ons gemeen Vaderland* [mijn cursief] nuttig, en voor my, in mijne verwijdering van het tegenwoordig dom, razend, en smakeloos geslacht recht vertroostend zijn. [...] Intusschen kan ik niet voorby U te melden, dat alles hier akelige uitzichten opent voor nieuwe beroeringen. En in der daad het kan niet anders. De vereeniging der Zuidelijke en Noordelijke Provintien gelijk zy thands is, kan uit tegenstrijdigheid van belangen, begrippen, en inzichten, niet bestaan, en de Constitutie zoo zy is, is geheel tegen den aart onzer Natie, die van stil, arbeidzaam en bedaard, daardoor woelig, woest, factiezuchtig, en meer en meer verdeeld wordt;- God kome ’t arme Land te hulp! Maar ik zie alles kwaads te gemoet.- De zelfde beginsels die in 1784 de beroeringen begonnen, en de ruïne der Republiek verwekten, zijn in werking, en zullen nu ook, naar ik het voorzie, den thron omwerpen; en de laatste dwaling zal nog erger zijn dan de eerste.- Vergeef my dezen uitstap! ik moet mijn hart eens ontlasten! (Messchert, 1837, pp. 234–235)

Bilderdijk had het goed ingezien. En juist bij de verschijning van de *Horae Belgicae* in 1830 kwam het tot een francophone ‘Belgische revolutie’ tegen de ‘Hollanders’ wat een grote invloed op de receptie van Hoffmanns boek had. Hij schreef later daarover (in het Nederlands geciteerd door Willem Messchert in diens ‘Voorbericht’ aan de brieven Bilderdijks):

Toen ik mij nu weder in betrekking wilde stellen met het land, waaraan ik zoo menig wetenschappelijk genot, zoo veel liefde en eere te danken heb, was dit schoone land reeds door innerlijken krijg verdeeld, en bij het verschijnen mijner *Horae Belgicae* werden dezelve slechts gezocht en gekocht, als of daarin resultaten voorhanden waren over de nieuwere ongelukkige gebeurtenissen. (Messchert, p. X)

Voor het nieuwe België had Hoffmann gemengde gevoelens. Aan de ene kant was hij zeer anti-Frans, aan de andere kant had hij vanwege zijn ‘Hollandse instelling’ slechts langzaam het ‘Vlaamse gezicht’ van dit land leren kennen. Eerste wenken richting Vlaanderen kreeg hij van Bilderdijk. In een brief van september 1825 informeerde deze hem over een handschrift met *Alexanders geesten*:

De Alexander, waarvan ik hier boven sprak, is zoo veel de by my ontfangen berichten meëbrengen, want zelf is hy my nog niet toegezonden, schoon beloofd, en hy behoort aan iemand in Antwerpen, niet die van Maerlant, waarvan gy my een bericht uit de Beyträgen van den Freyh. von Aretin mededeelde. (p. 232)

Bij de woorden “iemand in Antwerpen” plaatste Messchert de noot “De Heer J. F. Willems. Zie de Brieven aan dien Heer gericht, hiervoor, bladzijde 203”. Hij bedoelde Jan Frans Willems (1793–1846) uit Gent. De latere ‘Vader van de Vlaamse Beweging’, auteur van het in 1818 gepubliceerde gedicht *Aen de Belgen*, waarin hij zijn liefde voor de ‘Belgische taal’, dus het Nederlands verwoordde, vanaf 1819 lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, was op dat moment een belangrijke ambtenaar in Antwerpen. Van hem had Hoffmann later geleerd dat de Nederlandstalige literatuur uit de Middeleeuwen *niet* in Holland maar *vooral* in Limburg, Brabant en Vlaanderen ontstond. Willems schreef in een van zijn eerste brieven aan Hoffmann, in september 1836:

U neem ik het kwalijk af dat gy bestendig voor Nederlandsch *Holländisch* schryft. Vóór 1500 hebben de hollanders geen 3 dichters optenoemen en zelfs hun Statenbybel, die hunne nieuwere tael (meer dan Hoofd of Coornhert) vestigde is grootendeels het werk van overgelopen vlaemsche predikanten. (Deprez, 1963, p. 31)

Het duurde dan ook niet lang dat Hoffmann zijn formuleringen veranderd had. Nog in 1833 gaf hij (als het tweede deel van zijn *Horae Belgicae*) de ‘Holländische Volkslieder’ uit. En in de *Altdeutsche Blätter* die hij samen met de germanist en latere hoogleraar in Leipzig Moriz Haupt (1808–1874) in 1863 in Leipzig publiceerde, had hij o.a. bijdragen over “Altholländische Sprüche” en “Die holländischen Minstrels zu Ende des XIII. Jahrhunderts” geplaatst. Dit was de laatste keer. Toen hij in 1835 tot *Professor Ordinarius* werd benoemd en zo de top van zijn carrière had bereikt, noemde hij zijn (Latijnstalige) rede simpelweg *Caerl ende Elegast* (Critice edidit ... Henricus Hoffmann...; ze verscheen later ook als het vierde deel van zijn *Horae Belgicae*, Vratislaviae, MDCCCXXXVI). En ook zijn reeds in 1821 in Leiden voorbereidde maar pas in 1836 gedrukte *Floris ende Blancefloer* door *Diederick van Assenede* (als derde deel van de *Horae Belgicae*, dus nog vóór *Caerl ende Elegast*, en niet in Breslau maar bij Brockhaus in Leipzig uitgegeven) droeg geen ‘Hollandse’ stempel.

Een jaar later werkte Hoffmann samen met Willems aan de *Elnonensia*. De lange ondertitel luidde *Monuments des langues Romane et Teutonique dans le*

IXe siècle, contenus dans un manuscrit de l'Abbaye de St. Amand, conservé à la bibliothèque publique de Valenciennes, publiés par Hoffmann de Fallersleben, avec une traduction et des remarques par J. F. Willems (Gand, 1837). Er werden hier twee teksten gepubliceerd: 'Cantica Uirginis Eulalie' en 'Rithmus teutonicus de piaie memoriae Hluduico rege'. Willems drukte ze in hetzelfde jaar ook in de eerste aflevering van het door hem gestichte tijdschrift *Belgisch Museum voor de Nederduitsche Tael- en Letterkunde en de geschiedenis des vaderlands*, eveneens in Gent. Ze werkten daar samen aan – in België. Willems had Hoffmann voor het gezamenlijke werk aan deze teksten reeds in 1836 naar België uitgenodigd. Toen was dat niet mogelijk; Hoffmann kwam naar dit nieuwe land pas een jaar later (Poettgens, 2014, p. 77).

In 1837 verscheen ook het vijfde deel van Hoffmanns *Horae Belgicae*, met Renout van Montalbaens *Lantsloot ende die scone Sandrijn*. En in 1838 kwam het zesde deel, getiteld (onder invloed van Willems) *Altniederländische Schaubühne*, met de Abele Spelen en de Sotternien. Dit was het laatste deel van de *Horae Belgicae* dat in Breslau verscheen.

Hij publiceerde daarnast veel handschriften met werken in het (Oudhoog-)Duits en ook leerboeken: *Handschriftenkunde für Deutschland. Ein Leitfaden zu Vorlesungen* (Breslau, 1831), *Die deutsche Philologie im Grundriss. Ein Leitfaden zu Vorlesungen* (Breslau, 1836) of het tweede deel van zijn *Fundgruben für Geschichte deutscher Sprache und Litteratur* (Breslau, 1837).

Daarnaast ontwikkelde Hoffmann ook twee buiten-academische activiteiten. Hij verzamelde, een ware romanticus, volks- en kinderliederen; het volk en de kinderen belichaamden de, voor hem prijzenswaardige, eenvoud. Hij gaf ze regelmatig uit: *Kindheit. Schönstes Geschenk für Kinder die Klavier spielen und etwas singen* (Schleusingen, 1835) of *Kinderlieder* (in twee delen, Breslau, 1836–1837; een andere verzameling: *Kinderlieder*, Leipzig, 1837). En – hij was dichter. Hij schreef eenvoudige (alweer dat woord) gedichten over actuele maatschappelijke problemen, over censuur en – over vrijheid; dat begrip was voor hem zeer belangrijk. Regelmatig publiceerde hij deze gedichten in verschillende bundels: *Gedichte* (Breslau, 1832), *Gedichte* (Breslau, 1834) of *Gedichte. Neue Sammlung* (Breslau, 1837).

In 1840 publiceerde hij een bundel die hij (bewust?) *Unpolitische Lieder* noemde; in 1841 verscheen het tweede deel ervan (allebei in Hamburg). 'Unpolitisch' waren deze liederen echter niet, integendeel, ze waren zeer kritisch tegenover het 'oppressieve staatsapparaat'. En ze veroorzaakten een radicale reactie van de overheid in Berlijn.

De ‘Zaak Hoffmann’ werd in maart 1842 door het Pruisische *Staatsministerium* besproken, op voordracht van de Pruisische cultusminister Johann Albrecht Friedrich Eichhorn (1779–1856). Hij zag in Hoffmann een gevaarlijke anti-Pruisische liberaal en drong aan op ontslag. De hele procedure werd officieel in december 1842 afgerond; en Hoffmann werd *suspendiert*. Aan het begin van 1843 moest hij zijn universiteitsstad verlaten; hij verloor zelfs het staatsburgerschap van het Koninkrijk Pruisen (Holtz, 2000, p. 103). Na twintig jaar aan de *Universitas Litterarum Vratislaviensis* begonnen voor hem jaren van verbanning.

4. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN IN MODERN PERSPECTIEF

Zoals reeds aan het begin geschreven, is Hoffmanns ‘academische gezicht’ vandaag meestal niet bekend, noch in Duitsland, noch in de Lage Landen, noch in Polen. Hoffmann is vooral bekend als auteur van het *Lied der Deutschen* uit 1841, met de woorden “Deutschland, Deutschland über alles!”. Ontstaan in 1841, niet opgenomen in de *Unpolitische Lieder*, met de melodie uit Joseph Haydns *Kaiserquartett* uit 1797 (*Op. 76*) dat als het Oostenrijkse volkslied fungeerde, werd het door zijn auteur als een patriottische tekst gevoeld, met een wens naar vereniging van alle toen zo versnipperde Duitse staaten. Na het ontstaan van het Duitse Keizerrijk in 1871 (Hoffmann leefde toen nog) werd zijn *Lied der Deutschen* als ‘republikeins’ gevoeld en niet geaccepteerd. Het werd pas tijdens de Eerste Wereldoorlog breder bekend en gezongen. Toen werd het gevoeld als vaderlandslievend (Klemperer, 2007, p. 334). Na de Grote Oorlog werd het door de sociaaldemokratische president Friedrich Ebert (1871–1925) als volkslied van de Weimarer Republiek erkend. Pas in het Derde Rijk werd het in chauvinistische zin misbruikt; alleen de eerste strofe werd toegelaten, en direct daarna moest het nazistische *Horst-Wessel-Lied* worden gezongen. Direct na de Tweede Wereldoorlog werd het in de Amerikaanse bezettingszone verboden. Na een langere discussie in de latere BRD werd door president Theodor Heuss (1884–1963) alleen de derde strofe als het (West-)Duitse volkslied toegelaten en sinds 1991 is deze derde strofe, met de woorden “Einigkeit und Recht und Freiheit”, het officiële volkslied van het verenigde Duitsland (Ernst, 2013, pp. 40–52).

Dat was ook wat Hoffmann in 1841 bedoelde: eenheid, recht en vrijheid. Voor de Pruisische staat was hij verdacht, als banneling werd hij door de Pruisische ambtenaren geobserveerd. Een van hen rapporteerde aan de overheid

dat Hoffmann tijdens een verblijf in Westfalen “sämmtliche Communisten des Kreises um sich gesammelt [habe] [...] als Vertreter des Communismus [...] [und] des modernen Liberalismus“ (Poettgens, 2014, p. 42).

Hij was dus “ein Liberaler”. Maar vandaag is hij voor velen een Duitse chauvinist, zoals te zien is in de discussie rondom zijn *Lied der Deutschen*, met zowel cultuur-historische als (vooral) politieke argumenten (vgl. Rohse, 1999, *passim*; Majewski, 2009, *passim*). Voor velen, maar niet voor allen. De Poolse germanist en Hoffmann-von-Fallersleben-deskundige Marek Hałub sprak over hem in de context van de Pools-Duitse relaties dat hij

als Breslauer Universitätsprofessor und -bibliothekar mit vollem Recht als Mitbegründer der schlesischen Kulturgeschichte gewürdigt werden kann. [...] Er betrachtete die slawische Komponente in der schlesischen Geschichte nie im abwertenden Sinne: Daß auch Schlesien in frühester Zeit ganz und gar slavisch war, bedarf gar keines Zweifels mehr. [...] Nach dem gescheiterten polnischen Unabhängigkeitskampf im Jahre 1830/31 bekräftigte Hoffmann von Fallersleben in seinen Memoiren sein Mitleid mit Polen. (Hałub, 2008)

En Hoffmann schreef later ook nog een liefdevol gedicht voor Vlaanderen, als echo van zijn “Deutschland, Deutschland über alles”:

Vlaenderen, boven al
 Heb ik u lief:
 Gy, myne lust, myn smert,
 Gy ligt my diep in 't hert.
 Vlaenderen, boven al
 Heb ik u lief. (zie Poettgens, 2014, p. 99)

Dat gedicht werd in het achtste deel van de *Horae Belgicae* gedrukt, tien jaar na de ‘Zaak Hoffmann’. Dit deel droeg de titel *Loverkens. Altniederländische Lieder* (Göttingen, 1852). Maar het waren geen ‘Altniederländische Lieder’; Hoffmann had ze allemaal, met ‘Vlaenderen boven al’ aan het begin, zelf geschreven. En intussen had hij ook nog het zevende deel van de *Horae Belgicae* (*Niederländische Glossare des XIV. und XV. Jahrhunderts*, Leipzig, 1845) in de druk gegeven. En later publiceerte hij nog vier nieuwe delen van de *Horae Belgicae*: *Altniederländische Sprichwörter nach der ältesten Sammlung, Gesprächbüchlein, romanisch und flämisch* (Hannover, 1854, Pars IX), *Niederländische geistliche Lieder des XV. Jahrhunderts* (Hannover, 1854, Pars X), *Antwerpener Liederbuch vom Jahre 1544* (Hannover, 1855, Pars XI)

en *Bruchstücke mittelniederländischer Gedichte, nebst Loverkens* (Hannover, 1862, Pars XII). Zijn perspectief was anders dan het huidige over hem.

Zo keren wij terug naar het ‘academische gezicht’ van Hoffmann von Fallersleben. In de eerste helft van de 19de eeuw werd hij niet alleen door Bilderdijk en Willems gewaardeerd, maar bijvoorbeeld ook door Laurens Philippe Charles van den Bergh (1805–1887), stichter (in 1838) van het tijdschrift *Bibliotheek voor oude Nederlandsche Letterkunde*, in de jaren ’40 van de 19de eeuw bibliothecaris van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. In zijn uitgave van de *Roman van Heinric en Margriete van Limborch* (Leiden 1846) noemde hij Hoffmann een van de pioniers “onzer vroegere letterkunde” en vermeldde daarbij “het eerste stuk zijner *Horae Belgicae*” (Van den Bergh, p. XXXIX).

Ook honderd jaar later, in de jaren ’40 van de 20ste eeuw, werd Hoffmann als een belangrijke figuur in de (medio)neerlandistiek gezien. Soms echter in een twijfelachtige context. Zo had de Nederlandse literatuurhistoricus Kornelis Herman de Raaf (1871–1948) midden in de Duitse bezetting van Nederland een monografie over Hoffmann geschreven die hij van een zeer verdachte ondertitel voorzag: *Hoffmann von Fallersleben. Voortrekker in het oude land der Dietsche Letteren* (Den Haag, 1943); ‘Diets’ is hier *geen* neutraal begrip. De Raafs monografie werd later eerder zelden genoemd; een van de weinigen was, aan het einde van de 20ste eeuw, Kees Thomassen (1950–2015) in zijn bijdrage ‘Hoffmann von Fallerslebens eerste bezoek aan Leiden’ uit 1995. Thomassen formuleerde daarbij tegelijk twee, in de context van deze bijdrage ietwat tegenstrijdige vaststellingen. De eerste zin van de bijdrage luidt: “Het gaat te ver om August Heinrich Hoffmann von Fallersleben (1798–1874) als een min of meer vergeten grootheid uit het verleden te bestempelen” (Thomassen, 1995, p. 35). Maar aan het einde van deze zin plaatste hij een veelzeggende voetnoot: “Gezien [Hoffmanns] belang, is er over hem *teleurstellend weinig gepubliceerd* [mijn cursief]. De *bekendste monografie* [mijn cursief] is van K. H. de Raaf, *Hoffmann von Fallersleben*. Den Haag 1943, door de auteur terecht als een ‘voorlopige oriëntatie’ gekarakteriseerd (p. 35).

Na de Tweede Wereldoorlog werd Hoffmann in Nederland niet meer ‘Diets’ omschreven; wel ‘medioneerlandistisch’. Zo had historicus Gert Karsten (1893–1962), toen hij in 1949 de verdiensten “voor onze mooie moedertaal” (Karsten, 1949, p. 3) van Matthias de Vries (1820–1892), stichter in 1849 in Groningen van de *Nederlandse filologie*, onderstreepte, ook op de met hem bevriende Hoffmann gewezen. Toen De Vries in 1853 tot professor in Leiden werd benoemd, gelukwenste Hoffmann hem daarmee: “Das *classische* Leiden

bedurfte eines Mannes, der auch für die vaterländische Sprache und Litteratur *classisch* zu wirken vermag” (Karsten, 1949, p. 11).

Karsten schreef: “Ik heb geen correspondentie gelezen in verband met mijn onderwerp zo hartelijk van toon, zo vol van onderling vertrouwen als juist deze” (p. 31). En hij wijdde nog meerdere pagina’s aan Hoffmann (pp. 59–64).

Hoffmanns neerlandistische activiteiten werden later, in de tweede helft van de 20ste eeuw, slechts door enkele onderzoekers genoemd. Een van hen was de Duitse neerlandicus Peter H. Nelde (1942–2007), auteur van o.a. de monografie *Hoffmann von Fallersleben und Flandern* (Wilrijk, 1967) en van de (ook door Thomassen genoemde) bibliografie *Hoffmann von Fallersleben und die Niederlande* (Amsterdam, 1972). En in het laatste decennium van de 20ste eeuw had de Belgische neerlandicus Herbert Van Uffelen in zijn boek *Moderne Niederländische Literatur im Deutschen Sprachraum 1830-1990* in een kort (sub)hoofdstuk 1.1.1.3 over Hoffmann geschreven (, 1993, pp. 30–32). Maar ook hij had de Duitse geleerde vooral met de 19de-eeuwse theorieën in verband gebracht, dat het Nederlands onderdeel van het Duits zou zijn. De verdiensten van de *mediëvist* Hoffmann werden hier niet genoemd.

CONCLUSIE

Hoffmann von Fallersleben wordt vandaag algemeen geassocieerd met zijn *Lied der Deutschen* en met de woorden “Deutschland, Deutschland über alles”. Als *mediëvist*, auteur van boeken en bijdragen over middeleeuwse werken in het Nederlands, is hij nu, in de 21ste eeuw, voor een groot deel vergeten. Er is wel één ‘behalve’: behalve door de hier meermaals aangehaalde Duitse germaniste uit Nijmegen en later Tilburg, Erika Poettgens, met haar belangrijke tweedelige boek over *Hoffmann von Fallersleben und die Lande niederländischer Zunge*, in 2014 in het Duitse Münster uitgegeven.

En hoe is het in de Lage Landen? Frits van Oostrom noemt hem in het eerste deel van de nieuwste geschiedenis van de Nederlandse literatuur (*Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*, Amsterdam, 2006) geen enkele keer. In het vijfde deel van deze geschiedenis (Willem van den Berg, Piet Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*, Amsterdam, 2009) wordt hij wel genoemd, maar alleen in verband met zijn *Loverkens* (Van den Berg & Couttenier, 2009, p. 365). Mediëvisten van de jongere generaties uit Nederland en Vlaanderen kennen zijn neerlandistieke verworvenheden slechts

zelden. Tot de weinige uitzonderingen behoort Marjolein Hogenbirk die in haar onderzoek naar de Middelnederlandse ridderromans óók in Hoffmanns voetstappen treedt (Hogenbirk, 2011). De uitgevers van het *Antwerps Liedtboeck*, de door Hoffmann uitgegeven *unieke* druk uit de Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel, vermelden hem één keer, noemen hem simpelweg “de ontdekker” (Van der Poel e.a., 2004, p. 45) – en daarbij blijft het.

Maar Hoffmann is veel meer dan wat hij vandaag ‘krijgt’. Zeker in academisch perspectief: hij *is* inderdaad *de* redder van de Middelnederlandse literatuur. Dankzij hem kennen wij vandaag de *Abele spelen* of het *Antwerps Liedtboeck*.

Hoffmann von Fallersleben moet dus in eer hersteld worden. En dat wordt hij: in Polen. Andrzej Dąbrówka, auteur van *Słownik pisarzy niderlandzkiego obszaru kulturowego* (Lexicon van schrijvers uit het Nederlandse cultuurgebied, Warszawa, 1999), presenteerde daarin (zo de ondertitel) Vlaamse, Hollandse, Neolatijnse, Surinaamse, Afrikaanse en Friese schrijvers. Hij noemde ook één auteur van buiten deze kring: Hoffmann von Fallersleben, ‘Duits dichter’, als een van de eerste onderzoekers van Middelnederlandse literatuur (“jeden z pierwszych badaczy średniow. lit. ndl.”) met zijn fundamentele cyclus van oude door H. verzamelde teksten die in Wrocław onder de titel *Horae Belgicae* werden uitgegeven (fundamentalny cykl edycji dawnych tekstów zgromadzonych przez H. [...], wydanych we Wrocławiu pt. *Horae Belgicae*) (Dąbrówka, 1999, p. 141).

En hij wordt ook in eer hersteld in *zijn* universiteitsstad: Bratislava – Wrocław. In hetzelfde gebouw waar hij vroeger zijn liederen had gezongen – in het *Gasthaus zum Goldenen Zepter*, *Wjazdny dom pod Złotym Berłem* – wordt vandaag door de Poolse neerlandici-mediëvisten zijn academisch werk voortgezet. Zijn *Horae Belgicae* werden gememoreerd, zijn beginjaren 1823–1824 als *Philologus Neerlandicus* werden in de jubileumjaren gevierd, onderzoek naar mediëvistiek en medievalisme wordt voortgezet.

De *mediëvist* Hoffmann von Fallersleben is niet vergeten.

REFERENTIES

- Bastert, B., Tervooren, H., & Willaert, F. (2011). Einleitung. *Zeitschrift für Deutsche Philologie*, 130, 1–9. ‘Dialog mit den Nachbarn. Mittelniederländische Literatur zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert’ [speciale uitgave], onder redactie van B. Bastert, H. Tervooren & F. Willaert.
- Bergh, L. Ph. C. van den. (1846). Inleiding. *Roman van Heinric en Margriete van Limborch gedicht door Heinric, Eerste deel. Boek I–VI* (Nieuwe Reeks van Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 2). Leiden: S. & J. Luchtmans.

- Berg, W. van den, & Couttenier, P. (2009). *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Bert Bakker.
- Berns, J. J. (1999). Hoffmann von Fallersleben und die Niederlande. In H.-J. Behr, H. Blume & E. Rohse (red.), *August Heinrich Hoffmann von Fallersleben 1798-1998. Festschrift zum 200. Geburtstag*. Verlag für Regionalgeschichte.
- Bilderdijk, W. (1858). *De dichtwerken van Bilderdijk, Deel 11*. A.C. Kruseman. Geraadpleegd op 31 januari 2025, van https://www.dbnl.org/tekst/bild002dich12_01/bild002dich12_01_0114.php
- Czuchraj, K. (2005). Naïve Ausdrucks poesie und Volksliedtradition. Zur Folklorisierung in den Kinderliedern Heinrich Hoffmanns von Fallersleben. In M. Hałub & K. Schuster (red.), *Hoffmann von Fallersleben. Internationales Symposion Wrocław/Breslau 2003* (pp. 199–217). Verlag für Regionalgeschichte.
- Davies, N., & Moorhouse, R. (2005). *Breslau. Die Blume Europas. Die Geschichte einer mittel-europäischen Stadt*. Droemer-Knaur.
- Dąbrówka, A. (1999). *Słownik pisarzy niderlandzkiego obszaru kulturowego: flamandzkich i holenderskich, nowolacińskich, surinamskich, afrykanerskich i fryzyjskich*. Wiedza Powszechna.
- Deprez, A. (1963). *Briefwisseling van Jan Frans Willems en Hoffmann von Fallersleben (1836-1843)*. Rijksuniversiteit Gent, Seminarie voor Nederlandse Literatuurstudie, 1963.
- Ernst, H. (2013). *Deutschland über alles. Deutsche Hymnen im Vergleich*. Create Space Independent Publishing Platform.
- Hałub, M. (2008, 1 mei). 7. Rede: Prof. Dr. Marek Hałub, Breslau. Heimat- und Verkehrsverein der Kernstadt Höxter e.V. Geeradpleegd op 20 juni 2024, van <https://www.hvv-hoexter.de/1-mai-reden/7-rede>
- Hay, M. E. (2018). Russia, Britain and the House of Nassau. The re-establishment of the Orange Dynasty in the Netherlands, March–November 1813. *BMGN – Low Countries Historical Review*, 133(1), 3–21.
- Hogenbirk, M. (2011). Dutch Design: *The Romance of Moriaen* as an example of Middle Dutch Arthurian tradition. *Zeitschrift für Deutsche Philologie*, 130, 127–140. ‘Dialog mit den Nachbarn. Mittelniederländische Literatur zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert’ [speciale uitgave], onder redactie van B. Bastert, H. Tervooren & F. Willaert.
- Hoffmann von Fallersleben, A. H. (1830). *Horae Belgicae Pars Prima*. Vratislaviae: Grass, Barth et Soc.
- Hoffmann von Fallersleben, A. H. (1857). *Horae Belgicae Pars Prima. Editio Secunda, Uebersicht der mittelniederländischen Dichtung* (2^e dl.). Hannover: Carl Rümpler.
- Hoffmann von Fallersleben, A. H. (1868). *Mein Leben. Aufzeichnungen und Erinnerungen* (1^e dl.). Hannover: Carl Rümpler.
- Holz, B. (2000). *Die Protokolle des Preußischen Staatsministeriums 1817-1934/38: Dl. 3, 9. Juni 1840 bis 14. März 1848*. Olms-Weidmann.
- Honings, R. A. M. (2018). Poet and professor: Adam Simons. In G. van Rutten & T. van Kalmthout (red.), *Language, literature and the construction of a Dutch national identity (1780-1830)* (pp. 73–96). Amsterdam University Press.
- Karsten, G. (1949). *100 jaar Nederlandse philologie. M. de Vries en zijn school*. Nederlandsche Uitgeversmaatschappij.
- Klemperer, V. (2007). *LTI. Notizbuch eines Philologen*. Reclam Verlag.

- Kloos, U. (1992). *Niederlandbild und deutsche Germanistik 1800-1933. Ein Beitrag zur komparatistischen Imagologie* (Studia Imagologica 4). Rodopi.
- Majewski, T. (2009). Zum aktuellen Hoffmann-Bild in Forschung, Publizistik und Öffentlichkeit. In N. O. Eke, K. G. P. Schuster & G. Tiggesbäumker (red.), *Hoffmann von Fallersleben. Internationales Symposion Corvey / Höxter* (pp. 331–339). Verlag für Regionalgeschichte.
- Messchert, W. (1837). *Brieven van Mr. Willem Bilderdijk* (5^e dl.). Bij W. Messchert.
- Nelde, P. H. (1967). *Hoffmann von Fallersleben und Flandern. Eine Untersuchung im Rahmen deutsch-flämischer Beziehungen im 19. Jahrhundert*. Oranje Verlag.
- Nelde, P. H. (1972). *Hoffmann von Fallersleben und die Niederlande* (Beschreibende Bibliographien 3). Rodopi.
- Oostrom, F. van. (2006). *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*. Bert Bakker.
- Pater, M. (1997). *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego do roku 1918*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Poel, D. E. van der, Geirnaert, D., Joldersma, H., Oosterman, J. B., & Grijp, L. P. (red.). (2004). *Het Antwerps liedboek: Dl. 2. Commentaar*. Lannoo.
- Poettgens, E. (2014). *Hoffmann von Fallersleben und die Lande niederländischer Zunge. Briefwechsel, Beziehungsgeflechte, Bildlichkeit* (1^e dl.). Waxmann.
- Raaf, K. H. de. (1943). *Hoffmann von Fallersleben. Voortrekker in het oude land der Dietsche Letteren*. Oceanus.
- Rohse, E. (1999). Das Lied der Deutschen in seiner politischen, literarischen und literaturwissenschaftlichen Rezeption. In H.-J. Behr, H. Blume & E. Rohse (red.), *August Heinrich Hoffmann von Fallersleben 1798-1998. Festschrift zum 200. Geburtstag* (pp. 51–100). Verlag für Regionalgeschichte.
- Szubert, R. (1994). Iets over het fragment van Van Maerlants *Spieghel Historiae* uit de Universiteitsbibliotheek te Wrocław. In S. Prędota (red.), *Handelingen Regionaal Colloquium Neerlandicum Wrocław 1993* (Acta Universitatis Wratislaviensis 1651) (pp. 287–293). Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Siegenbeek, M. [1823]. Punten. In *Handelingen van de Jaarlijksche Vergadering der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leyden, gehouden den 30sten Juny 1823* (pp. 68–69).
- Thomassen, K. (1995). Hoffmann von Fallerslebens eerste bezoek aan Leiden. *Nieuw Letterkundig Magazijn*, (13), 35–38.
- Wagner, J. M. (1869). *Hoffmann von Fallersleben 1818-1868. Funfzig [sic!] Jahre dichterischen und gelehrten Wirkens bibliographisch dargestellt*. Wien: Carl Gerold's Sohn.